

Bifolium

Nieuws over handschriften en oude drukken

ISSN: 0920-9360

Redactie: p/a Mediaevistiek / MRS, Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 716, 9700 AS Groningen NL

43

APRIL 2004

TER INLEIDING

Voor mooie Byzantijnse handschriften kunt u voor de zomer in New York terecht, waar in het Metropolitan Museum een prachtige tentoonstelling te zien is als vervolg op *Glory of Byzantium* uit 1997. Dichter bij huis zijn of komen belangrijke exposities in Antwerpen Vanaf 10 september zal in Zwolle een overzicht geboden worden van de boeken die in de overgangstijd van handschrift naar druk in deze Hanzestad gedrukt zijn (met symposium en uitgebreide publicatie).

TENTOONSTELLINGEN

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek: *Onder handen werk. Typografie in de Nederlanden 1473-1673*. 19 februari – 28 mei 2004. Evolutie van de boekdrukkunst, met nadruk op de Gouden Eeuw. Bij de tentoonstelling is een cd-rom gemaakt, opgemaakt als boek van 850 pp. € 10 in tentoonstelling; € 20 (inc. p&p) naar girorekening 43 062 43, t.n.v. Minotaurus te Amsterdam, onder vermelding van 'cd-rom onder handen werk'.

ANTWERPEN, Fabiolazaal: *Een zee van toegelaten lust*. 20 november 2004 – 30 januari 2005. Selectie uit bibliotheken van de diverse Vlaamse abdijen van de provincie Antwerpen, bedoeld als kroon op de viering van Antwerpen als wereldboekenhoofdstad 2004. Daarnaast een reeks andere activiteiten van mei – december (zoals congres over Abdijbibliotheken; vgl. hierna en Bif. 44); info: sabine.denissen@admin.provant.be. Voor een agenda zie www.abc2004.be.

ANTWERPEN, Museum Plantin Moretus: *Rubens 2004 - Een hart voor boeken, Rubens en zijn bibliotheek*. 6 maart - 13 juni 2004. Pieter Paul Rubens (1577-1640) was een buitengewoon veelzijdig mens: geniale kunstenaar, behendige diplomaat, succesvolle zakenman, 'homme du monde' en humanistische intellectueel. Even uitzonderlijk was zijn boekenverzameling, die in zijn tijd tot de grootste en belangrijkste in de Zuidelijke Nederlanden behoorde. Info.: http://museum.antwerpen.be/plantin_moretus/ en www.rubens2004.be. Met publicatie: € 22.

ANTWERPEN, Museum Plantin Moretus: *Boekbanden uit eigen bezit*. Overzicht van ontwikkelingen in de boekband in de Nederlanden, gepland voor najaar 2005.

FORCHHEIM, Pfälzermuseum, *Edel und Frei. Franken im Mittelalter*. 11 mei – 24 oktober 2004. Toont o.m. handschriften uit Würzburg. Met publicaties (catalogus en bundel artikelen). Zie: www.franken-im-mittelalter.de.

MAINZ, Bischöfliches Dom- und Diözesan-Museum, *Die Kreuzzüge. Kein Krieg ist Heilig*. 2 april - 30 juli 2004. Voor meer informatie: www.bistum-mainz.de.

NEW YORK, The Metropolitan Museum of Art: *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*. 23 maart – 4 juli 2004. Schitterende expositie over kunst en invloed van de Byzantijnse beschaving tot in de vroege Ottomaanse tijd. Met veel handschriften en een grote catalogus (zie EVANS).

PARIJS, Louvre: *Primitifs français. Découvertes et redécouvertes*. 27 februari - 17 mei 2004. Nieuwe inzichten over schilderkunst, ook in handschriften, in de 15de eeuw. Met didactisch programma rond boekverluchting. Met catalogus.

PARIJS, Louvre: *Paris 1400. Les arts sous Charles VI*. 26 maart – 12 juli 2004. Groot overzicht, met talrijke handschriften. Met catalogus.

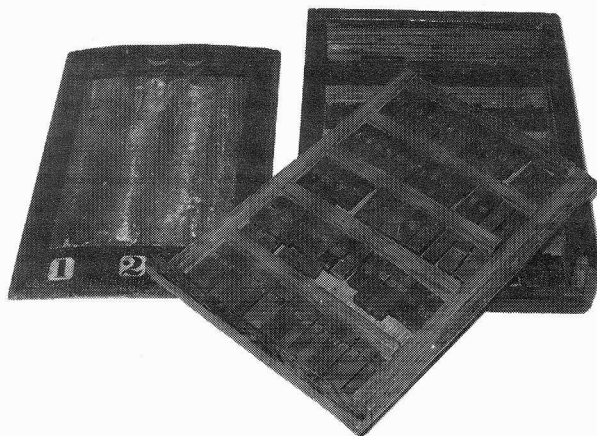
PRINCETON, University Art Museum: *The Book of Kings: Art, War and the Morgan Library's Medieval Picture Bible*, tot 6 juni 2004 (eerder te zien in Baltimore, met fraaie catalogus!).

WOLFENBÜTTEL, Herzog August Bibliothek: *Kist 143 – die herzogliche Bibliothek entsteht*. 20 juni – 21 november 2004. Met publicatie.

WOLFENBÜTTEL, Herzog August Bibliothek: *"Divina officia". Liturgie und Frömmigkeit im Mittelalter*. 28 november 2004 – 30 mei 2005. Met publicatie.

WÜRZBURG, Residenz: *Abklatsch, Falz und Zwiebfelsch: 525 Jahre Würzburger Buchdruck und Bucheinband*. 17 september -21 november 2004. Opening valt samen met jaarvergadering Arbeitskreis zur Erfassung und Erschließung Historischer Bucheinbände (met uitgebreide catalogus).

ZWOLLE, Stedelijk Museum: *Zwolse boeken voor een markt zonder grenzen (1477-1523)*. 10 september – 11 november 2004. Presentatie van technische en inhoudelijke aspecten van de boekdruk in deze Hanzestad uit het grensgebied tussen Oost en West. Aanvankelijk produceerde men vooral kerkelijke teksten, nadien ook humanistische en schooluitgaven en ten slotte verschenen hier de eerste Lutherse teksten uit de Nederlanden. Getoond worden heel bijzondere stukken zoals varianten van uitgaven (bestemd voor verschillende markten), fouten bij de productie en hoe ze verbeterd werden, alsook de zeer unieke vijftiende-eeuwse matrijzen voor de letters waarmee Peter van Os in 1498 drukte. Met publicatie (zie Bif 44).

De 15de-eeuwse matrijzen van letters waarmee o.m. Peter van Os vanaf 1498 te Zwolle drukte (Museum Enschedé, Haarlem). Te zien in ZWOLLE.

NIEUWE EN AANGEKONDIGDE LITERATUUR

BISCHOFF, Bernhard, *Katalog der festländischen Handschriften des neunten Jahrhunderts (mit Ausnahme der wisigotischen)*. II. Laon – Paderborn. Wiesbaden, Harrassowitz, 2004. XXIII+451 pp. ISBN 3 447 04750 X. € 149.

BLAAK, Jeroen, *Geletterde levens. Dagelijks lezen en schrijven in de vroegmoderne tijd in Nederland 1624-1770*. Hilversum, Verloren, 2004. 368 pp., ills. ISBN 90 6550 803 1 € 32. (Diss. Rotterdam). Egodocumenten als bron voor onderzoek naar lezen en schrijven.

DESCHAMPS, Jan & Herman Mulder *Inventaris van de Middelnederlandse handschriften van de Koninklijke Bibliotheek van België (voorlopige uitgave) Zesde aflevering*. Brussel: KBB, 2003. XVI + 202 pp., pb.

ISBN 90 6637 125 0. De hoge kwaliteit en goede voortgang van dit belangrijke project (cf. Bif 33) dwingen groot respect af. Met cumulatief overzicht van de tot dusver beschreven handschriften (eerdere delen zijn nog leverbaar).

DICKE, Gerd & Klaus Grubmüller (eds.), *Die Gleichzeitigkeit von Handschrift und Buchdruck* (= Wolfenbütteler Mittelalter-Studien, 16). Wiesbaden, Harrassowitz, 2003. 299 pp., ill. ISBN 3 447 04767 4. € 59. Handelingen van een congres in de Herzog August Bibliothek in 1997.

DÖRING, Detlef, *Die Neuzeitlichen Handschriften der Nullgruppe, Ms. 0601 – 1200* (= Katalog der Handschriften der Universitätsbibliothek Leipzig, Neue Folge 1,3). Wiesbaden, Harrassowitz, 2003. xxvii + 255 pp., ill., geb. ISBN 3 447 04754 2. € 98. Het zwaartepunt ligt bij geleerden- en universiteitsgeschiedenis, zoals collegedictaten en archivalia van diverse geleerde gezelschappen waarom Leipzig bekend stond. Ook is er een collectie unieke 'Einblattdrucke'.

EVANS, Helen C. (ed.), *Byzantium, Faith and Power (1261-1557)*. New York, Metropolitan Museum, 2004. 680 pp., ill., geb. of ingenaaid (resp. \$ 75 en \$ 50). Topspecialisten bespreken aspecten van kunst en cultuur in de nadagen van het Oostromeinse rijk in relatie tot elders en nadien. Voorzien van kaarten, bibliografie, glossarium, register. Begeleidt tentoonstelling in NEW YORK.

EVERETT, Nicholas, *Literacy in Lombard Italy, c. 568–774*. Cambridge, CUP, 2003. 400 pp., ill., krtn, geb. ISBN 0 521 81905 9. £50.

FEES, Irmgard, *Eine Stadt lernt schreiben. Venedig vom 10. bis zum 12. Jahrhundert* (= Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, 103). Tübingen, Niemeyer, 2002. xi + 437 pp., ill. (= Marburg, Univ., Habil.-Schr., 1999). ISBN 3 484 82103 5. € 64.

FELDMANN, R. (ed.), *Frömmigkeit & Wissen. Rheinisch-Westfälische Kapuzinerbibliotheken vor der Säkularisation*. Katalog zur Wanderausstellung aus Anlass des Gedenkjahres 1803/2003. Münster, Univ. - und Landesbibliothek – Münster, Bibliothek der Kapuziner, 2003. 151 pp., ill. ISBN 3 931174 08 5. € 14,80.

FOERSTER, Hans & Thomas Frenz, *Abriss der lateinischen Paläographie* (= Bibliothek des Buchwesens, 15). 3., überarbeitete und erweiterte Auflage. Stuttgart, Hiersemann, 2004. vi + 363 pp., ill. ISBN 3 7772 0410 2. € 98. Het oude handboek weer bijgewerkt.

GOEZ, Elke, *Pragmatische Schriftlichkeit und Archivpflege der Zisterzienser. Ordenszentrismus und regionale Vielfalt, namentlich in Franken und Altbayern (1098 - 1525)* (= Vita regularis, 17). Münster, Lit-Verlag, 2003. 398 pp. ISBN 3 8258 6491 x. € 29,90.

GRONEMEYER, Horst, *Der Philologe und sein Text in Handschrift, Buch und Datenbank*. (Vorgelegt in der Sitzung vom 18. Januar 2002). Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 2002. 23 pp. (= Berichte aus den Sitzungen der Joachim-Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften e.V., Hamburg, 20, 1). ISBN 3 525 86313 6. € 4,90.

DE HEMPTINNE, Thérèse & M.E. Góngora Diaz (eds.), *The Voice of Silence. Women's Literacy in a Men's Church* (= Medieval Church Studies, 9). Turnhout, Brepols, 2004. viii + 250 pp., ill., geb. ISBN 2 503 51488 x. € 55. Presenteert resultaten van interdisciplinair onderzoeksproject over geletterde vrouwen tussen 1100 en 1500.

HILMO, Maidie, *Medieval Images, Icons, and Illustrated English Literary Texts. From the Ruthwell Cross to the Ellesmere Chaucer*. Ashgate, 2004. 262 pp., ill., geb. ISBN 0 7546 3178 8. £ 45.

HORST, Daniel R., *De Opstand in zwart-wit. Propagandaprenten uit de Nederlandse Opstand (1566-1584)*. Zutphen, Walburg, 2003. 456 pp., ill., geb. ISBN 90 5730 277 2. € 49,95. Volledig overzicht van alle voorstellingen die over en weer geproduceerd werden.

JANSSSEN, Frans A., *Technique & Design in the History of Printing. 26 Essays*. 't Goy – Houten, Hes & de Graaf, 2004. Ca. 400 pp., ill., geb. ISBN 90 61942 89 6. € 135. Mooi vormgegeven bundeling van bijgewerkte artikelen over uiteenlopende specialismen van veelzijdige auteur.

JANBEN, Martina, *Unter falschem Namen. Eine kritische Forschungsbilanz frühchristlicher Pseudepigraphie* (= Arbeiten zur Religion und Geschichte des Urchristentums, 14). Frankfurt am Main, Lang, 2003. 291 pp. ISBN 3 631 50327 x. € 29,80.

JASPERS, Gerard, *Een Amsterdams Marialeven in 25 legenden uit handschrift 846 van Museum Amstelkring* (= Middeleeuwse Studies en bronnen, 79). Hilversum, Verloren, 2003. 248 pp., ill., reg., geb. ISBN 90 6550 781 7. € 23. Verzorgde, mooi geïllustreerde uitgave, met o.m. inleiding over de bibliotheek van het museum, en catalogus van de (enkele) middeleeuwse hss. en drukken tot 1520.

KEBLUSEK, Marika, *De weg van het boek* (= Oratiereeks Faculteit der Letteren UvA). Amsterdam, Vossiuspers UvA, 2004. 28 pp. ISBN 90 5629 323 0. (zie ORATIES). Over de eminente positie van boekdrukkers en handelaars uit de Nederlanden in de zeventiende eeuw.

KNAPP, James A. (ed.), *Illustrating the Past in Early Modern England. The representation of History in Printed Books*. Ashgate, 2003. 324 pp., ill., geb. ISBN 0 7546 3332 2. £ 35.

KRÜGER, Nilüfer, *Die Inkunabeln der Universitätsbibliothek Rostock. Mit den Inkunabeln der Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern in Schwerin und der Kirchenbibliothek Friedland* (= Kataloge der Universitätsbibliothek Rostock, 2). Wiesbaden, Harrassowitz, 2003. 582 pp., ill. ISBN 3 447 04788 7. € 148.

KUDORFER, Dieter, *Lebendiges Büchererbe. Säkularisation, Mediatization und die Bayerische Staatsbibliothek*. München, BSB, 2003. 239 pp., ill. (kleur). ISBN € 15. Begeleide tentoonstelling in BSB. Eind achtentiende eeuw bezat de Beierse hofbibliotheek ca. 70.000 boekdelen, waaraan alleen al 450.000 werken werden toegevoegd na de secularisering van de Zuidduitse kloosters. Boeiend en prettig gepresenteerd overzicht.

KÜMPER, Hiram, *Sachsenspiegel. Eine Bibliographie. Mit einer Einleitung zu Überlieferung, Wirkung und Forschung*. Nordhausen, Bautz, 2004. 120 pp. ISBN 3 88309 148 0. € 20.

LENG, Rainer, *Ars belli. Deutsche taktische und kriegstechnische Bilderhandschriften und Traktate im 15. und 16. Jahrhundert 1: Entstehung und Entwicklung; 2: Beschreibung der Handschriften* (= Imagines medii aevi, 12). Wiesbaden, Reichert, 2002. (= Würzburg, Univ., Habil.-Schr., 2000). resp. xii + 493 + 34 en 514 pp. ISBN 3 89500 261 5. € 110.

MAYWALD-PITELLOS, Claus, *Die Schreibintinen. Eine Einführung*. Königswinter, Wiegner, 2003. 85 pp., ill. ISBN 3 931775 05 4. € 9,80.

MAZAL, Otto, *Die Überlieferung der antiken Literatur im Buchdruck des 15. Jahrhunderts*. Stuttgart, Hiersemann, 2003. Teilbd. 2 en 3, resp. v + pp. 337 – 540 (ISBN 3 7772 0320 3. € 139) en vi + pp. 541 – 825 (ISBN 3 7772 0321 1. € 148).

MEYER, Elizabeth A., *Legitimacy and Law in the Roman World: Tabulae in Roman Belief and Practice*. Cambridge, CUP, 2004. 370 pp., ill., geb. ISBN 0 521 49701 9. £ 50. Studie naar het Romeinse gebruik om officiële documenten op houten schijftafeltjes vast te leggen.

MEWES, Uwe (ed.) m.m.v. Ludwig Deneckes & Ralf G. Päsler, *Katalog der mittelalterlichen Handschriften der ehemaligen Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg. Nebst den mittelalterlichen deutschsprachigen Fragmenten des ehemaligen Staatsarchivs Königsberg* (= Schriften d. Bundesinst. f. Kultur u. Gesch. d. Deutschen im östl. Europa, 15). München, Oldenbourg, 2000. 286 pp., ill., geb. ISBN 3 486 56499 4. € 34,80.

MIEDEMA, Nine Robijntje, *Rompilgerführer in Spätmittelalter und Frühe Neuzeit. Die 'Indulgentiae ecclesiarum urbis Romae' (deutsch und niederländisch). Edition und Kommentar* (= Frühe Neuzeit, 72). Tübingen, Niemeyer, 2003. x + 554 pp., ill., geb. ISBN 3 484 36572 2. € 122. Derde deel in trilogie (1996, 2001) van belangrijke teksten voor middeleeuwse reizigers naar Rome.

NEDKVITNE, A., *The Social Consequences of Literacy in Medieval Scandinavia* (= Utrecht Studies in Medieval Literacy, 11). Turnhout, Brepols, 2004. xvii + 286 pp., geb. ISBN 2 503 51450 2. € 60.

NEMIROVSKIJ, Eugenij. L., *Gutenberg und der älteste Buchdruck in Selbstzeugnissen. Chrestomathie und Bibliographie 1454 – 1550* (= Bibliotheca Bibliographica Aureliana, 202). Baden-Baden, Koerner, 2003. 214 pp. ISBN 3 87320 702. € 64.

OTTO, Henrik, *Vor- und frühreformatorische Tauler-Rezeption. Annotationen in Drucken des späten 15. und frühen 16. Jahrhunderts* (= Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, 75). Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2003. 358 pp. (= Göttingen, Univ., Diss., 2000). ISBN 3 579 01648 2. € 44,95

PASSMANN, Dirk F. & Heinz J. Vienken (eds.), *The Library and reading of Jonathan Swift. A Bio-Bibliographical Handbook. I: Swift's Library*. Frankfurt a/M, Lang, 2003. Vier delen, xxi + 2416 pp., ill., geb. ISBN 3 631 41926 0. € 279. De bibliotheek van Swift werd na zijn dood in 1745 geveild; de veilingcatalogus (1746) bleef bewaard en wordt uitgegeven, maar er werd ook studie naar de bewaard gebleven exemplaren gedaan. (Deel 2 is voorzien voor 2005).

POPA, Opritsa. D., *Bibliophiles and bibliothieves. The search for the Hildebrandslied and the Willehelm Codex* (= Cultural property studies). Berlin, de Gruyter, 2003. xvi + 265 pp., ill. ISBN 3 11 017730 7. € 58.

PRONTERA, Francesco (ed.), *Tabula Peutingeriana. Le antiche vie del mondo* (= Biblioteca di «geographia antiqua», 3), Firenze, Olschki, 2003. ii + 70 pp., ill. plus rol met kaart (480 x 29 cm.). ISBN 88 222 5269 1. € 150. Reproductie van de oudst bekende wereldkaart; vermoedelijk ontstaan in de 4de eeuw (het origineel is verloren), in de 15de eeuw gekopieerd (thans Wenen, ÖNB), en daarnaar al in 1916 gereproduceerd. Dit is een herdruk van die uitgave, maar met nieuwe studies. Vgl. WEBER, die het Weense handschrift facsimileert.

De 'Excellente kroniek van Brabant' (1530), (najaar) in ANTWERPEN.

ROBINSON, Pamela R., *Catalogue of Dated and Datable Manuscripts c. 888-1600 in London Libraries*. London, British Library, 2003. 2 vols, 118 pp., 306 platen, geb. ISBN 0 7123 4838 7. £ 95.

SCHLECHTER, Armin (ed.), *Von Ottheinrich zu Karl Theodor. Prachteinbände aus drei Jahrhunderten* (= Schriften der UB Heidelberg, 4). Heidelberg, C. Winter, 2003. 88 pp., ill. ISBN 3 8253 1525 8. € 40. Representatief overzicht van in Heidelberg bewaarde 'Prachteinbände' vanaf keurvorst Ottheinrich (1556-1559).

SCHMIDT, Peter, *Gedruckte Bilder in handgeschriebenen Büchern. Zum Gebrauch von Druckgraphik im 15. Jahrhundert* (= Pictura et poesis, 16). Köln, Böhlau, 2003. IX + 511, [110] pp., ill. (= Berlin, Techn. Univ., Diss., 1995). ISBN 3 412 11902 4. € 96.

SCHOCHOW, Werner, *Bücherschicksale. Die Verlagerungsgeschichte der Preußischen Staatsbibliothek [Berlin]. Auslagerung, Zerstörung, Entfremdung, Rückführung. Dargestellt aus den Quellen* (= Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, 102). Berlin, New York, de Gruyter, 2003. XV + 328 pp., ill. ISBN 3 11 017764 1. € 48.95.

SCHRIKS, Chris, *Het Kopijrecht (16de - 19de eeuw)* (= Meesters in de rechtsgeschiedenis, 1). Zutphen, Walburg / Kluwer, 2004. 800 pp., ill., geb. ISBN 90 5730 259 4. € 49,50. Diss. over auteursrecht in de Nederlanden.

SCHUBERT, Martin J. (ed.), *Der Schreiber im Mittelalter*. (= Themanummer van 'Das Mittelalter, Zeitschrift des Mediävistenverbandes', 7, 2002, Heft 2). Berlin, Akademie, 2002. ISSN 0949 0345. € 30 (+ p&p).

STAUBACH, Nikolaus (ed.), *Kirchenreform von unten. Gerhard Zerbolt von Zutphen und die Brüder vom gemeinsamen Leben* (= Tradition, Reform, Innovation. Studien zur Modernität des Mittelalters, 6) Frankfurt, Lang, 2004. 434 pp., ill., pb. ISBN 3 631 39294 x. € 62. Boeiende studies rond geleerde zielzorger en Moderne Devoet († 1398).

THALI, Johanna, *Beten - Schreiben - Lesen. Literarisches Leben und Marienspiritualität im Kloster Engelthal* (= Bibliotheca Germanica, 42). Tübingen, Basel, Francke, 2003. VIII + 385 pp., ill. (= Freiburg/Schweiz, Univ., Diss., 1998). ISBN 3 7720 2033 x. € 72.

THOMPSON, Anne B., *Everyday Saints and the Art of Narrative in the South English Legendary*. Ashgate, 2003. 236 pp., ill., geb. ISBN 0 7546 3298 8. £ 45. Studie van de meer dan 60 handschriften van deze 13de-eeuwse verzameling berijmde heiligenlevens.

WEBER, Ekkehard (ed.), *Tabula Peutingeriana. Codex Vindobonensis 324, Österreichische Nationalbibliothek, Wien*. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 2004. 11 kleurafb., 11 'Faksimile-Segmenten' (340 mm x 675 mm). ISBN 3 201 01793 0. € 990.00 (intekenprijs tot 30 juni 2004: € 780). Vgl. PRONTERA, die naar de eerdere facsimile reproduceert.

WITTEK, Martin, *Inventaire des manuscrits de papier du xve siècle*

conservés à la Bibliothèque Royale de Belgique et de leur filigranes. Tome II: Manuscrits datés (1441-1460). Bruxelles, BRB, 2004. xvi + 173 pp. + 'album des filigranes' (genummerd 135-308). ISBN 2 87093 147 6. (prijs onbekend). Door veel registers en concordanties ontsloten verzameling boeiend materiaal, met o.m. statistische gegevens over relatie gedateerde handschriften en datering papier, en zeer veel literatuuropgaven. Bespreekt o.m. de beroemde autograaf van Thomas a Kempis (Ms 142: 5855-61), waarin een veelheid aan verschillend papier gebruikt blijkt te zijn.

ZIMMERMANN, B., *Die Wiener Genesis im Rahmen der antiken Buchmalerei. Ikonographie, Darstellung, Illustrationsverfahren und Aussageintention* (= Spätantike - frühes Christentum - Byzanz, Reihe B, Studien und Perspektiven, 13). Wiesbaden, Reichert, 2003. VIII + 253 pp., ill. (= Wien, Univ., Diss., 1996). ISBN 3 89500 319 0. € 49.

CONGRESSEN EN EVENEMENTEN

LEKENBIJBELS 1450 - 1800

Op 22 en 23 april 2004 is in Amsterdam een congres georganiseerd over gedrukte bijbels *Lay Bibles in Europe, 1450 - 1800*. Opzet is het stimuleren van bibliografische projecten over bijbeluitgaven en het geven van een overzicht van lopend onderzoek over bijbels vanuit boekhistorisch, kunsthistorisch en kerkhistorisch gezichtspunt. Informatie over de onderliggende projecten en het congres via prof. dr August den Hollander of www.bibliasacra.nl (zie ook hierna: DIGITALIA, Nederlandse Bijbels op het web).

LEZENDE VROUWEN AAN HET EIND VAN DE MIDDELEEUWEN

Te Rijssel (Lille, culturele hoofdstad van Europa 2004) wordt op 24 - 26 mei 2004 onder de titel *Livres et lectures des femmes en Europe entre moyen âge et renaissance* een internationaal congres gehouden. Informatie prof. Anne-Marie Legaré, legare@univ-lille3.fr of via <http://www.univ-lille3.fr/recherche/crhenon/page13.html#legare>.

(PRE-)KAROLINGSCHE HANDSCHRIFTEN EN BIBLIOTHEKEN

Onder de titel *Manuscript Books in the Early Middle Ages (saec. VI-XI)* zal in de Villa Barberini te Rome van 30 mei tot 3 juni 2004 een congres plaatsvinden rond paleografie en handschriftenkunde tot en met de Karolingse tijd. Info: prof. Michael Gorman, mmgorman@micronet.it.

REPRODUCTIE IN DE MIDDELEEUWEN

In Göttingen wordt van 18 - 20 juni 2004 geconferereerd over *Übertragungen - Formen und Konzepte von Reproduktion in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Het thema wordt breed opgevat als elke vorm van reproductie van een 'Vorlage', b.v. tekst, beeld of muziekstuk, variërend van overschrijven tot navertellen, wisselend van het ene in het andere medium. Info: <http://www.user.gwdg.de/~zmf/Nachwuchs/aktuell.html>.

CODICOLOGISCHE TERMINOLOGIE IN HET ENGELS

Van 8-10 juli 2004 wordt in Senate House te Londen gesproken over een Engelstalige versie van de *Vocabulaire Codicologique* (vgl. Bif. 42, 'DIGITALIA'). Info: Dr Pamela Robinson, Institute of English Studies, University of London of: pamela.robinson@sas.ac.uk.

BOEK- EN ANDERE HISTORISCHE ASPECTEN VAN INCUNABELSTUDIE

Bij de opening van de tentoonstelling over Zwolse drukken 1477-1523 zal op 10 september 2004 in het Stedelijk Museum te Zwolle een kleine conferentie gehouden worden over *Moderne benaderingen van het oude boek*, zoals papier, penwerk, boekbanden, context-in-codex, provenance e.d. Informatie en opgave bij de conservator, Lydie van Dijk of bij Jos.M. M. Hermans (resp.: vdijk@museumzwolle.nl of j.m.m.hermans@let.rug.nl).

MIDDELEEUWSE BIBLIOTHEKEN

De Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten organiseert op 5 november een studiedag over *Middeleeuwse bibliotheken en hun catalogi in de zuidelijke Nederlanden*. In feite is het programma breder dan de titel doet vermoeden, met o.a. lezingen over middeleeuwse catalogi en informatica, over de variëteit aan middeleeuwse bibliotheken, over het Rooklooster register etc. Voor nadere informatie Wouter Bracke, KB Brussel wouter.bracke@kbr.be en Bif. 44.

100 JAAR 'GESAMTKATALOG DER WIEGENDRUCKE'

Op 25 en 26 november 2004 wordt in een internationaal congres te Berlijn aandacht geschonken aan *Literatur, Kunst und Wissenschaft im Spät-*

mittelalter. Der Beitrag des GW zur Erschließung und Nutzung der Quellen. Info: Dr Holger Nickel, holger.nickel@sbb.spk-berlin.de.

ABDIJBIBLIOTHEKEN IN VERLEDEN EN TOEKOMST

In het kader van Antwerpen Wereldboekstad wordt in december 2004, ten tijde van de tentoonstelling in de Fabiolazaal te Antwerpen een eendaags congres georganiseerd over *abdijbibliotheken*. Nadere informatie en aanmeldingen via sabine.denissen@admin.provant.be (vgl. Bif 44).

15^e CONGRES CIPL / APICES

Het eerstvolgende congres van CIPL/APICES is gewijd aan '*Regionalismus und Internationalismus: Probleme der Paläographie und Kodikologie im Mittelalter*'. Het wordt gehouden te Wenen, van 13-17 september 2005. Wie zich heel tijdig aanmeldt kan tegen zeer gunstige voorwaarden ondergebracht worden. Nadere gegevens en inschrijving via <http://www.irht.cnrs.fr/cipl/apices.htm> of de coördinator ter plaatse, dr Alois Haidinger: alois.haidinger@oeaw.ac.at

V A R I A

UIT BIBLIOTHEKEN

VERHUIZEN EN VERBOUWEN I: BRUSSEL KB

Tot in de zomer van 2004 wordt het handschriftenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek van België ontdaan van asbest. Handschriften blijven raadpleegbaar (in de leeszaal kostbare werken), maar moeten ruim te voren worden aangevraagd. De handbibliotheek en kaartenbaksystemen zijn vooreerst ontoegankelijk. Neem vooraf contact op, is dus het advies.

VERHUIZEN EN VERBOUWEN II: UTRECHT, UB

Zomer van 2004 verhuist de Utrechtse Universiteitsbibliotheek. Vanaf juni zal dat voor het raadplegen van handschriften en en kostbare werken zeker hinder veroorzaken, zo niet tijdelijk onmogelijk zijn. Neem daarom, liefst vóór juni, contact op met de betrokken afdelingen.

P E R S O N A L I A

JAN DESCHAMPS (1917-2004) OVERLEDEN

De aimabele en vakbekwame medioneerlandicus die zoveel aandacht schonk aan de handschriftelijke overlevering van de teksten is op 18 maart 2004 overleden. Velen zullen hem kennen van talrijke studies en de tentoonstelling '*Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*' (Brussel, 1970, 2de druk Leiden 1972) en de driedelige feestbundel die bij zijn zeventigste verjaardag verscheen (*Miscellanea Neerlandica*, Leuven, 1987). Door Herman Mulder, thans verbonden aan de KB Brussel, wordt een deel van zijn fenomenale nalatenschap bewerkt (vgl. DESCHAMPS-MULDER).

HONDERDJARIGE PALEOGRAAF

Dit jaar werd de Romeinse paleograaf Giulio Battelli honderd. Zijn naam is vooral bekend sinds hij in 1953 een terminologie voor humanistisch schrift opstelde, maar zijn werk is veel breder. Vgl. <http://scrineum.unipv.it/aipd/2000/battelli.htm>.

LEO VOOGT NIEUWE DIRECTEUR MEERMANN

Per 1 december 2003 heeft Leo Voogt het directeurschap van Museum Meermanno in Den Haag overgenomen van Marie-Christine van der Sman.

BIFOLIUM is een informatieblad over activiteiten rond handschriften en oude drukken. Het bevat zoveel mogelijk gegevens over tentoonstellingen, catalogi, conferenties, workshops, bijeenkomsten van codicologen en bibliografen. Bifolium verschijnt tweemaal per jaar, in april en oktober. Een abonnement kost momenteel € 10 per vier nummers (twee jaargangen), over te maken naar girorekening 33 50 785 (Postbank Arnhem-NL). Voor instellingen met gecompliceerde administratieve eisen is € 10 per jaar verschuldigd. Na opgave van naam en adres bij de redactie ontvangt men een rekening of acceptgirokaart.

Mededeling voor onze abonnees in het buitenland: Omdat de kosten voor buitenlands betalingsverkeer buitensporig hoog uitvallen, vragen wij U om Uw betaling bij voorkeur zo te regelen dat de transferkosten voor Uw rekening komen. Voor internationaal bankverkeer is een referentie nodig naar IBAN: NL33 PSTB 0003 3507 85, BIC-CODE: PSTBNL21 tnv Bifolium, Afdeling Middeleeuwse en Renaissance Studies (MRS), RU Groningen, Groningen). Dank U.

Message for our Foreign subscribers: As the charges for collecting your subscription are very high (up to € 7 – 10 or even more!), we would like to ask you to mention on your cheque or International PO-money order that the costs of transfer are yours. For international banking references to IBAN: NL33 PSTB 0003 3507 85, BIC-CODE: PSTBNL21 in the name of Bifolium, Department of Medieval & Renaissance Studies, PO Box 716, 9700 AS Groningen – The Netherlands are most helpful. Thank you.

Redactie: Jos.M.M. Hermans [+31] 50 3636114, fax: 3637263, j.m.m.hermans@let.rug.nl en W.C.M. Wüstefeld [+31] 30 2313835, fax: 2317896, wcm.wustefeld@catharijneconvent.nl.

Voogt heeft in zijn carrière als historicus en wetenschappelijk bibliothecaris uiteenlopende functies vervuld. We wensen hem een vruchtbare en aangename tijd.

AFSCHEID VAN GERARD VAN THIENEN

Op 4 juni wordt in de Koninklijke Bibliotheek Den Haag afscheid genomen van Gerard van Thienen, sinds 1969 conservator incunabelen. Van Thienen's bijdrage op het gebied van de Nederlandse incunabilistiek is van groot belang, niet alleen nationaal maar ook internationaal. Ter gelegenheid van zijn afscheid zal hij zelf een presentatie geven over de watermerkenwebsite (<http://watermark.kb.nl>) waaraan hij de laatste jaren hard gewerkt heeft. De bijeenkomst vindt plaats in de KB.

O R A T I E S E N A F S C H E I D S C O L L E G E S

AMSTERDAM

18 december 2003 aanvaardde Marika Keblusek haar amt als bijzonder hoogleraar (vanwege de Tiele-stichting) in de 'Geschiedenis van uitgeverij en boekhandel' aan de Universiteit van Amsterdam (zie ook KEBLUSEK).

Op woensdag 8 september 2004 zal prof. dr F.A. (Frans) Janssen zijn amt als hoogleraar in de Boek- en bibliotheekgeschiedenis aan dezelfde universiteit neerleggen met het uitspreken van de rede 'Bladbespiegelingen: de rechthoek in de typografie'. Die dag zal ook een bundeling van zijn artikelen gepresenteerd worden (zie JANSSEN).

Vrijdag 8 oktober 2004 neemt prof. dr Ph.H. Breuker afscheid als hoogleraar Friese Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Lezers van Bifolium zullen hem vooral kennen van zijn publicaties over boekenbezit en geletertheid in de Friese landen.

O V E R I G

DE GULDEN PASSER IN NIEUWE VORM

Met ingang van jaargang 81 (2003) heeft het jaarboek van de Vereniging der Antwerpse Bibliofielen een nieuwe uitvoering. (ISSN 0777 5067; € 40 per jaar, inbegrepen in het lidmaatschap). Het eerste nummer is gevuld met een catalogus van een particuliere collectie (Elly Cockx-Indestege, 'Classica et humanistica: een Belgische incunabelcollectie uit de twintigste eeuw'), waarin vele aspecten van de werken worden besproken en afgebeeld, van boekband, stempels en sluitwerk tot uiteraard de inhoud en de bibliografische kenmerken.

D I G I T A L I A

NEDERLANDSE BIJBELS OP HET WEB

De leerstoelgroep Boekwetenschap van de Universiteit van Amsterdam heeft een website 'Biblia sacra' gestart, een elektronische bibliografie van in Nederland en België gedrukte bijbels. Begonnen wordt met de periode 1477 – 1553 (beoogd gereed eind 2005), nadien volgt de latere periode. Ook afbeeldingen en gegevens over exemplaren (zoals bindwerk en provenance) worden opgenomen. Een mooi en nuttig project, waarvan de resultaten nu al raadpleegbaar zijn: <http://www.bibliasacra.com>.